

МАСТАЦКІ ТЭКСТ ЯК ГЕНЕРАТАР СЭНСАЎ: ІНТЭРПРЭТАЦЫЙНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ТВОРА “ПЛАТОН І СІМУЛЯКР” ВЕРЫ БУРЛАК

У артыкуле разглядаецца парадыйны раман Веры Бурлак “Платон і сімулякр” з “Прозы для чытаньня ў мінскім метро” (2011). Аналіз твора дае падставы сцвярджаць, што сучасны тэкст – дынамічнае поле сэнсаў, якія нараджаюцца на перакрываванні аўтарскай канцэпцыі і чытацкай рэцэпцыі. Мастацкае слова – метафарычнае, дыялагізаванае – дазваляе разбурыць стэрэатыпы чытацкага ўспрымання, з’яўляецца генератарам сэнсаў і можа прадудыраваць шматлікія інтэрпрэтацыі. Такая спецыфіка мастацкага слова вымагае стратэгіі інтэрактыўнага чытаньня: актуалізацыі інтэртэкстуальных сувязяў, асацыяцый, эстэтычнага вопыту чытача.

Ключавыя словы: постмадэрнізм; Вера Бурлак; аўтар – тэкст – чытач; рэцэпцыя; інтэрпрэтацыя; гульня.

Беларуская культурная сітуацыя памежжа 1980–1990-х гг. згенерывавала магчымасць пераходу да канвергентнага ТЫ – менталітэта (па вызначэнні В. І. Цюпы [1]) – радыкальна дыялагізаванай свядомасці – і абвясціла культ чытача і смерць аўтара. Заканмерным бачыцца сцвярджанне: “рэцыпіент тэксту – утваральнік сэнсу. З другога боку, сэнсаўтварэнне не тоеснае разуменню. Разуменне ў дадзеным выпадку – суб’ектыўная інтэрпрэтацыя сэнсу” [2, с. 7]. Змена культурнай парадыгмы прыводзіць таксама да адмаўлення ад мімезісу і стварэння ў мастацкім творы віртуальнай фантазійнай прасторы. У сувязі з гэтым праблематызуецца пытанне аб сутнасці мастацтва: мастацкі свет – гэта адлюстраванне рэальнага вопыту ці стварэнне віртуальнай фантазійнай прасторы? Новая генерацыя мастакоў прыходзіць да высновы: мастацкі свет, які імкнецца адлюстраваць рэчаіснасць, непазбежна становіцца яе сімуляцыяй, і наадварот, народжанае аўтарам мастацтва, з’яўляецца арыгінальным, першасным.

Адпаведна паўстае пытанне аб стратэгіях чытацкай рэцэпцыі: чытаць – імкнуцца ўзнавіць рэчаіснасць, адлюстраваную ў творы, ці генерываць уласную інтэрпрэтацыю? Па-новаму раскрываюцца праблемы сутнасці літаратурнай камунікацыі (“аўтар – тэкст – чытач”), ролі чытача, правілаў і межаў чытацкага ўспрымання.

Гэтыя пытанні актуалізуюцца ў сучаснай беларускай навуцы. Так, Л. Г. Кісялева канстатуе “цікавасць да вывучэння камунікатываўнай прыроды літаратуры і перамяшчэнне цэнтра цяжару ў даследаваннях з Аўтара на Чытача” [3, с. 13].

У артыкуле “Сучасны літаратурны працэс: актуальныя стратэгіі выжывання нацыянальнай літаратуры” Г. Кісліцына разважае аб пісьменніцкіх стратэгіях выхаду з “катакомбаў сучаснай культуры”: слэмах (паэтычныя выступы А. Хадановіча, В. Жыбуля, В. Бурлак, В. Куставай, С. Прылуцкага і інш.), інтэрнэт-праектах (інтэрнэт-раман “Дом” Адама Глобуса, інтэрнэт-дзёнік Віктара Шніпа “Пугачоўскі цырульнік”, кніга “Матылі” Паліны Качатковай, ідэнтычная інтэрнэт-блогу) і сеціўных практыках (Сяргея Дубаўца). Ставячы праблему дыялогу аўтара і чытача, Г. Кісліцына зазначае: “не варта здзіўляцца таму, што пісьменнікі ў пагоні за чытачом ствараюць не раманы-эпапеі, а творы-для-тых-хто-чытае-набягу” [4, с. 169]. Такі тэкст пішацца “ў фармаце Твітэра і Фэйсбука”, творца пры гэтым “адмаўляецца ад выпрабаванняў вечнасцю і гамбургскіх рахункаў з сучаснікамі, пагаджаючыся на кароткатэрміновую славу” [4, с. 169].

У сваім даследаванні мы далучаемся да праблемы дыялога аўтара і чытача, а дакладней, да такіх аспектаў, як эфектыўнасць, прадуктыўнасць, крэатыўнасць гэтага дыялога; уздзеянне тэксту, абумоўленае яго мастацкімі вартасцямі. Але разглядаем гэтую праблему з іншага боку – з боку чытача. Вядома, што ўзаемадзеянне чытача з літаратурным творам выклікае сур'езныя цяжкасці, бо створаны свет мастацтва слова не дадзены ў прамым ўспрыманні. Акрамя таго, ён арыентаваны на водгук чытача і патрабуе сумеснай творчасці. Але і сёння мы сутыкаемся з праявамі “кансерватыўнасці, непадрыхтаванасці чытацкай аўдыторыі, выхаванай пераважна на ўзорах рускай класікі і творах сацыялістычнага рэалізму” [5, с. 104].

Як распачаць дыялог паміж аўтарам і чытачом у сучаснай культурнай прасторы? Ці здольны чытач (які чытач?) рэалізаваць інтэрпрэтацыйны патэнцыял сучаснага мастацкага тэксту? Якімі сродкамі робіцца выклік чытачу?

Аб'ектам нашай увагі стаў упадабаны шматлікімі чытачамі ў нашай педагагічнай і трэнінгавай практыцы твор Веры Бурлак “Платон і сімулякр” з “Прозы для чытання ў мінскім метро” (“Творы соннага жанру” (2011) [6, с. 27–28]. На наш погляд, гэты маленькі раман – твор, характэрны для эпохі “закату вялікіх наратываў”. Гэта твор, які сапраўды бянтэжыць, уцягвае ў гульню, дазваляе разбурыць стэрэатыпы ўспрымання, з'яўляецца генератарам сэнсаў і можа прадудыраваць розныя інтэрпрэтацыі.

Тэкст скіраваны на актыўнае чытанне (“Хороший автор – мертвый автор”, – зазначала Вера) [7, с. 72]. Гульня з чытачом распачынаецца ва ўступе-прадмове да зборніка: *“Есць такі сон. Спачатку трэба скочыць з вышкі 1 метр. (...3, 9, 27, 81, 243, 729) І гэтак далей. У пэўны момант скоканне ператвараецца ў палет, цягам якога змяняюць адна адну розныя фазы сну. Падчас фазы хуткіх рухаў вачэй сны маюць выяву і сюжэт. Часам досыць мастацкія. Гэта творы соннага жанру”* [6]. Сапраўды, “аўтарка

прапануе чытачу паблукі па лабірынтах сноў і пагуляцца ў гульні па няісных правілах” [6, с. 2].

Сама ідэя кнігі як вышкі для скокаў [8], а таксама ўяўленне творчасці як палету, скокаў уверх-уніз настройвае чытача на гульні, выпрабаванне эстэтычнага пачуцця і гумару, крэатыўную інтэрпрэтацыю і інтэлектуальнае задавальненне. Гэта таксама пэўная рэмінісцэнцыя з Платона, які тлумачыў, што “пярэчанне, скачок убок, вяселы недавер, схільнасць да насмешак – усе гэта прыкметы здароўя” [9], душэўнага здароўя.

Алюзіўныя спасылкі на Платона, Сакрата, сафістаў заклікаюць чытача да інтэртэкстуальнай гульні.

Назва актуалізуе аднайменную працу Жыля Дэлеза 1969 г. [10] Для філасофскага асэнсавання і мастацкай анатоміі культуры постмадэрнізму Вера Бурлак услед за Жылем Дэлезам прыцягвае Платона.

Ж. Дэлез канстатуе: у наш час не ідэя афармляе матэрыю і надае ей сэнс, а наадварот. Гэту рэвалюцыю Дэлез узводзіць да Ніцшэ. Па словах Дэлеза, “менавіта такім чынам вызначаў Ніцшэ задачу філасофіі”: “перакуліць платанізм уверх нагамі. Перакуленасць звязана з узвышэннем сімулякра і зацвярджэннем яго ў сваіх правах сярод копій і малюнкаў”. Адсюль, постмадэрнізм – перамога сімулякра над падабенствам, ці як плод “дэградацыі, кульмінацыя якой звязаная з тым, хто валодае хіба што сімулякрам, міражом, сам з’яўляючыся ў гэты момант толькі міражом і сімулякрам” [10].

У філасофскім рамане “Платон і сімулякр” распавядаецца гісторыя пра Платона, які атрымаў ад сафіста сімулякр і спрабаваў спасцігнуць яго сэнс. Гэтаму аповеду надаецца мастацкая, гульнева-іранічная форма.

Пачатак: “*Аднойчы адзін ...*” інтрыгуе, фарміруе гарызонт чытацкага чакання нечага незвычайнага. У творы 4 сэнсавыя часткі, выдзеленыя абзацамі, з іх 3 пачынаюцца з інтрыгі: “*Аднойчы..*”, “*А на тым месцы...*”, “*А хітры сафіст...*”, што ўцягвае чытача ў мастацкую прастору. Адкрыты фінал – “*...назіраў за тым, чым гэта ўсе скончыцца...*” – дае чытачу магчымасць уявіць незвычайныя перспектывы. Пры тым, адкрытыя канцоўкі выяўляюць незавершанасць, жывы кантакт з “негатавай”, рухомай сучаснасцю (М. М. Бахцін), што з’яўляецца жанравай прыкметай рамана. Аўтар-філолаг ведае прыкметы жанру рамана, вядзе кваліфікаваную гульні з імі і разлічвае на смехавое ўспрыманне раманага коду.

У прадмове даволі іранічна акрэслена менавіта часовае вымярэнне задумы раманаў: “*У гарадах, дзе доўгае метро, праехаўшы на лініі з канца ў канец, можна прачытаць маленькі раман, сярэдняю апавесць або доўгае апавяданне. Абавязкова цалкам. Або некалькі апавяданняў. Абавязкова некалькі. Дагнаць развіццё машынай тэхнікі развіццём тэхнікі чытання. У мінскім метро лініі параўнальна кароткія. Даўжэйшая, Аўтазаводская, пераадольваецца з канца ў канец прыкладна за 28 хвілін, Маскоўская бярэ*

пакуль не болей за 20. Яны патрабуюць адпаведных раманаў” [6, с. 24]. Вядома, што катэгорыя часу вельмі значная характарыстыка раманнага аповеду, паколькі раман – эпас прыватнага жыцця; працягласць падзей у часе вызначае раман і адрознівае яго ад апавядання і аповесці. Смехавы эффект выклікае таксама падкрэсленая тыпова раманная “зона кантакта” з сучаснасцю (падлічаны да хвіліны шлях у мінскім метро, злабадзенныя рэаліі: сімулякр, імэйл).

Зададзены Верай Бурлак ў прадмове раманны часавы вектар апавядання падтрымліваецца структурай аповеду. Наратар вызначае моманты часу – так звязвае падзеі, нібы падхоплівае петлі (аднойчы – да самай ночы – пад канец – уранку – з таго часу не здымаў ніколі – за ноч – пераचाкаў тры дні – і потым назіраў). У аснове будовы сюжэту – накапленне (*“Платон сеў, паклаў перад сабой сімулякр, каб даўмецца яго сэнсу пры дапамозе дыхатаміі. Ён разрэзаў сімулякр надвое, потым тую частку, якая яму спадабалася, ён разрэзаў яшчэ надвое; адна з атрыманых частак яму спадабалася больш за другую, і ён гэтую першую зноў разрэзаў надвое; з тых частак адна была відавочна лепшай за іншую, і Платон разрэзаў надвое гэтую лепшую, гэтаксама ён зрабіў з той паловай яе, якая падалася яму проста цудам побач з другой, астатняй, і чым далей ён рэзаў, тым болей адчуваў смак да гэтае справы”*) [6, с. 27]. Кумулятыўная мадэль апавядання робіць аповед падобным данадакучлівых казак. Вядома, што першасным у гісторыі аповеду быў менавіта кумулятыўны тып сюжэта – простае злучэнне, нанізванне падзей (герояў, дзеянняў) [11]. Вызначальнай уласцівасцю гэтай сюжэтнай мадэлі з’яўляецца парадокс: мізэрнасць і выпадковасць прадстаўленых падзей кантрастуе са значнасцю наступстваў. Характэрна, што ў выніку з сімулякра атрымліваецца рэч, прычым рэч каштоўная: *“Так Платон да самай ночы краіў сімулякр, ад таго пад канец застаўся зусім дробны, меншы за пясчынку, кавалачак, які Платон урэшце рэшт палічыў за рэч, якую сапраўды варта пакінуць пры сабе. Уранку Платон пайшоў да залатара і загадаў, каб той уставіў кавалачак сімулякра ў срэбны сігнет, які з таго часу ён не здымаў больш ніколі”* [6, С. 28]. Адсюль адчуванне перакуленасці, аб чым пісаў Ж. Дэлез: “цяпер не Ідэя, але сімулякр стаіць у пачатку. Ён пазіцыянуецца як ісціна і норма, а ідэя адціскаецца ў вобласць зданняў, фантамаў. Такі вынік барацьбы творчасці супраць быцця, статуі супраць стваральніка: поўнае паражэнне Пігмаліена” [10]. Таму адчуваецца дэманічны характар сімулякра: *“А на тым месцы, дзе Платон займаўся дыхатаміяй, засталася вялізная куча абрэзкаў ад сімулякра. За ноч сабакі, шаленыя і проста звычайныя, паразносілі іх па ўсёй ваколіцы і наішмат далей. Жыхары гэтых месцаў адчулі няпэўную таямнічую трывогу, але тым усе й скончылася”* [6, С. 28]).

Гэты механізм расказвання, заснаваны на прыемах парадоксу і псеўдалогікі вымагае ад чытача адпаведнага: гульневага, іранічнага, крэатыўнага прачытання.

Так ствараецца вобраз з няўлоўным сэнсам (“сімулякр”, “рэч”); чытач спрабуе ўявіць, якім быў той самы сімулякр, што ад яго засталася, які ж гэта кавалачак сімулякра (“дробны, меншы за пясчынку”) уставіў залатар у срэбны сігнет, што за і-мэйл атрымаў Платон ад сафіста. Пытанне “што маецца на ўвазе” непазбежна паўстае перад чытачом. Суб’яднік-рэцэпіент, трапляючы ў такі мастацкі свет, “знаходзіцца адначасова ў сітуацыі пазнавання і непазнавання кодаў тэксту” [12, с. 201], ён вымушаны “ўключыць” уласныя асацыяцыі, узнавіць культурныя коды. Выкліканае мастацкімі вобразамі “мігценне” сэнсаў правацыруе чытача на сумесную творчасць, дапрацоўку, канкрэтызацыю сэнсаў. Сама Вера так уяўляе працэс камунікацыі чытача з яе тэкстам: «Маю такі грэх – намякі на тое ў культуры, да чаго сама не абыякавая. Нават не ведаю, наколькі лёгка яны прачытваюцца, але ведаю выпадкі, калі чытачам такая забаўлянка з маімі тэкстамі падабалася. Для мяне самой працэс, у якім гэтыя “інкрустацыі” “залятаюць” у тэкст, захапляльны, нагадвае тое, як у школе вырашаліся забытаныя задачкі, і ў галаву трапіла і ў час заляталі патрэбныя правілы, формулы, суадносіны. Прыемна. Думаю, ёсць чытачы, якім гэта цікава і прыемна таксама» [13].

Тэкст становіцца сапраўдным генератарам сэнсаў. Практыка чытацкага ўспрымання і асэнсавання гэтага філасофскага рамана¹ адлюстроўвае розныя мадэлі і кантэксты інтэрпрэтацыі: псіхалагічную (раскрыццё матыву падману); палітычную (стратэгія маніпуляцыі); сацыяльную (нараджэнне і распаўсюджанне плёткі); эстэтычную (творца і нараджэнне мастацкага свету, творчасць); філасофскую (асэнсаванне сучаснасці ў парадыгме Платона-Дэлёза).

Галоўная герменеўтычная выснова, да якой прыходзяць чытачы: мастацкі тэкст – гэта дынамічнае поле сэнсаў, якія нараджаюцца на скрыжаванні аўтарскай канцэпцыі і чытацкага ўспрымання. Так, “душу” сапраўднага тэксту можна прыпадобніць “злітай разам сіле запрэжкі крылатых коней і возніка” [9].

У гэтым маленькім рамане рэфлексуецца метатэмы, якія прасякаюць сучасныя філасофскія працы, мастацкія творы, літаратуразнаўчыя

¹ Для раскрыцця рэцэптыўнага патэнцыялу твора мы разглядалі водгукі чытачоў прафесіяналаў (Павал Абрамовіч [8]), а таксама разважанні чытачоў-школьнікаў (матэрыялы нашага інтэрактыўнага анлайн-праекта “Чытанне ў Web 2.0 Раман з тэкстам”, распачатага ў Мінскай вобласці (мадэратары Л. В. Камлюк-Ярашэнка, А. Ч. Сяліцкая [14], звярнуліся да аўтаінтэрпрэтацыі (інтэрв’ю з Верай Бурлак/Жыбуль)[13]).

даследаванні. Ці магчыма знайсці баланс паміж сутнасцю і бачнасцю, ідэяй і вобразам, арыгіналам і копіяй? Што ёсць першааснова мастацкай думкі? Як суадносяцца мадэль і сімулякр? З асаблівай абвостранасцю апазіцыя існасці і ілюзіі, рэальнасці і віртуальнасці паўстала напрыканцы ХХ – пачатку ХХІ стст., калі выкрылася залежнасць ад сродкаў масавай камунікацыі, татальнае пранізванне жыцця мадэліраваннем, сімуляцыяй.

Увогуле правядзенне мяжы паміж існасцю і ілюзіяй страчвае ўсякую рэlevantнасць.

Негледзячы на ўстаноўку пісаць “для-тых-хто-чытае-на-бягу”, Вера Бурлак не пазбягае глабальных праблем, не згаджаецца на ролю усяго толькі наратара, апавядальніка, які канцэнтруе свой погляд на “дробных праўдах” жыцця. Яна стварае тэкст гульневы, іранічны, з элементамі дэканструкцыі (дэканструкцыя таксама выступае як гульня), але вельмі насычаны, скіраваны да пошуку сапраўднасці. Як і ўсе, што стварае Вера Бурлак, гэты твор мае патэнцыю эстэтычнага выпрабавання і выхавання чытача. Можна нагадаць выказванне пра твор “Ціхі Ніл”: “гэты твор напісаны філолагамі не дзеля філолагаў, але з надзеяй на тое, што сярэдні ўзровень філалагічнай падрыхтоўкі насельніцтва вышэй, чым ён на самай справе ёсць. Можа быць, у гэтым як раз нейкая звышмэта рамана – павысіць ўзровень філалагічнай успрымальнасці” [7, с. 73].

Па сутнасці, мастацкая рэфлексія і дыскурсіўная практыка Веры Бурлак ў “Платоне і сімулякры” – уласная тэорыя мастацтва, якая дае “ключ” для чытання і інтэрпрэтацыі мастацкага свету аўтара і з’яўляецца мадэллю для разумення сучаснай літаратуры. Гэты твор мае значны мастацкі патэнцыял для таго, каб “распакаваць” чытача, здзейсніць дыялог з тэкстам, засвоіць сучасныя правілы і спосабы чытання і ўспрымання твора мастацтва.

Бібліяграфічны спіс

1. Тюпа, В. И. Дискурсные формации: Очерки по компаративной риторике / В.И.Тюпа. – М.: Языки славянской культуры, 2010. – 320 с.
2. Караткевіч, В. І. Тэарэтычныя і гістарычныя аспекты постмадэрнізму ў беларускай літаратуры другой паловы 1980 – 1990-х гадоў ХХ ст.: Матэрыялы да спецкурса / В.І.Караткевіч. – Магілёў: МДУ, 2003.
3. Кісялева, Л.Маргіналіі: беларуская гумарыстычная літаратура ХІХ – пачатку ХХ ст. у святле сучасных літаратуразнаўчых канцэпцый / Лія Кісялева. – Мінск: Медисонт, 2007.
4. Кісліцына, Г. Сучасны літаратурны працэс: актуальныя стратэгіі выжывання нацыянальнай літаратуры / Г.Кісліцына // Вестник МГПУ. – Сер.1. – Филология. – №4 (65). – 2013. – С.163-170.

5. Дзенісюк, Н. В. Перадумовы станаўлення новай культурнай парадыгмы і постмадэрнісцкае яе засваенне ў беларускай літаратуры / Н.В.Дзенісюк // Сучасны літаратурны працэс: пісьменнік і жыццё: матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі (Мінск, 11 мая 2006). – Мінск: «Беларуская навука», 2006. – С.101–106.
6. Бурлак, В. Платон і сімулякр // Бурлак В. Творы соннага жанру. – Мінск: Логвінаў, 2011. Далее спасылкі на это издание приводятся в круглых скобках с указанием страницы.
7. Трунин, С. «Хороший автор – мертвый автор»: Интервью Сергея Трунина с писательницей Мавруней Лемурской / С. Трунин // Слово и культура. – 2004. – №7.
8. Абрамовіч, П. Скокі з вышыні[Электронны рэсурс]. – Режим доступа: <http://litbel.org/by/news/2769.html>. – Дата доступа: 02.08.2020.
9. Платон, Избранные диалоги / Платон. – М.: Худож. лит., 1965.
10. Делез, Ж. Платон и симулякр. Перевод Е. А. Наймана фрагмента «Platon et le simulacre» выполнен по изданию: G. Deleuze. Logique du sens.- Paris: Editions de Minuit, 1969. P. 292-307. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000174/>.– Дата доступа: 16.04.2022.
11. Лотман, Ю. М. О типологическом изучении литературы / Ю.М. Лотман // Проблемы типологии русского реализма. – М.: Наука, 1969. – С.123-133.
12. Бязлепкіна, А. 100 слоў пра сучасную беларускую літаратуру / А. Бязлепкіна. – Мінск: Лімарыус, 2012.
13. Камлюк-Ярашэнка, Л. Прастора тэксту: паміж працай і гульні (інтэрв'ю з Верай Бурлак) // [у друку]
14. Камлюк-Ярашэнка, Л., Сяліцкая, А. “Чытанне ў Web 2.0 Раман з тэкстам”: інтэрактыўны анлайн-праект [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: https://docs.google.com/document/d/1cHLLTyIj_45JOq8dx5I7_KE8D_ZK6mlzA7iJuDq2g4Q/edit?usp=sharing. – Дата доступа: 05.04.2022.